

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

**Filozófiatudományi Doktori Iskola
Film-, Média- Kultúratudományi Doktori Program**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Bogdán Mária

A látható idegen

A magyarországi romák médiareprezentációja (2005-2015)

A doktori iskola vezetője: Dr. Boros Gábor DSc, egyetemi tanár

A program vezetője: Dr. György Péter DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

Elnök: Dr. György Péter DSc, egyetemi tanár

Belső bíráló: Dr. Müllner András PhD, habilitált egyetemi docens

Külső bíráló: Dr. Orbán Jolán DSc, egyetemi tanár

Tag: Dr. Guld Ádám PhD, egyetemi adjunktus

Titkár: Dr. Hermann Veronika PhD, egyetemi adjunktus

Póttagok: Dr. Munk Veronika PhD, egyetemi tanársegéd

Dr. Szilágyi-Gál Mihály PhD, egyetemi adjunktus

Témavezető:

Dr. Kovács Éva CSc, habilitált egyetemi docens

Budapest, 2018

Tartalomjegyzék

1. A kutatás előzményei és a téma indoklása	2
2. Felhasznált módszerek.....	3
3. Az értekezés eredményei.....	4
3.1 A dolgozat hipotézisei	4
3.2 Az értekezés összefoglalása	5
3.3 Következtetések	6
4. A témában született saját publikációk jegyzéke.....	8
Irodalomjegyzék.....	9

1. A kutatás előzményei és a téma indoklása

Dolgozatomban a magyarországi romák médiareprezentációjával foglalkozom. A téma azért keltette fel az érdeklődésemet, és azért tartom fontosnak tudományos értelemben véve problémaként azonosítani, mert azt gondolom, hogy társadalmi szempontból ezen keresztül válaszokat kaphatunk a romákkal kapcsolatban létező előítéletek konstans létezésének okára, másrészt ennek a témának a vizsgálata egyben hozzájárulhat ahhoz, hogy feltérképezzük, milyen az a társadalom, amiben létezőnk, és hogyan lehetne azt élhetőbbé tenni.

A választott kutatási időszakomban (2005-2015) a cigányellenesség nem csökkent a kilencvenes évek közepe óta, az idegenellenesség pedig növekedett a magyar társadalomban. A cigánybűnözés fogalma nyíltan bekerült a közbeszédbe, a cigányellenesség diskurzusa ezzel megújult, és további eszköztárral bővültek a romák elleni rasszista megnyilvánulások. A 2000-es évekre egyre több szélsőjobboldali nézeteket valló szervezet lesz láthatóvá és válik aktívvá a társadalmi térben.

A romák mediaképre vonatkozóan eddig készült vizsgálatok a kilencvenes évek közepe óta a társadalom részeként beszélnek a romákról, miközben kutatási eredményeikből, következtetéseikből is egyértelműen látszik, hogy a romák társadalmi jelenlétéről nem mondható el ez a státusz, amit megerősítenek az előbb felsorolt társadalmi folyamatok. Ez az ellentmondásosság, valamint a romákkal szembeni előítéletes társadalmi közeg, felveti az értelmezéshez alkalmazott elméletek és módszertan hatékonyságának kérdését, és az olyan kutatási módszerek és elméleti irányzatok bevezetését a társadalom értelmezésére és romákkal kapcsolatos médiareprezentációs vizsgálatokba, amellyel finomítani lehet ezeket a kutatási eredményeket.

Ezért dolgozatom témáját, a romák médiareprezentációját egy új nézőpontból, az idegen értelmezésében próbáltam meg értelmezni – hozzákapcsolva olyan elméleteket, amelyek csak nemrég jelentek meg a romák társadalmi értelmezése kapcsán, mint pl. a posztkolonializmus és a modern rasszizmus elmélete.

A kutatás előzményeként fontos említést tenni a saját kutatói pozíciómról is. A témám kutatása szempontjából meghatározó helyzetként merült fel az, amikor a kutatást végző maga is része annak a témának, amit kutat, ezen belül is, amikor a kutatást végző, jelen esetben én, egy, a társadalomban alárendeltként létező csoportról akar beszélni tudományos kontextusban úgy, hogy közben ő maga is az alárendelt csoport része. A kezdetekkor sok fejtörést okozott az, hogyan lehetne kifejezni azt a komplex nézőpontot, amit egyaránt alakít a tudományos ismeretekből fakadó tudás, és azok az ismeretek, amelyek láthatatlanul és észrevétlenül irányítják a tekintetemet, és teszik sokszor a többséghez képest máshová a hangsúlyokat egy probléma értelmezésekor a tudományos térben.

A kritikai elméletek tudományról és társadalomról alkotott felfogása, ami a valóság értelmezésének összetettségét deklarálja, meghatározó támpont lett számomra abban, hogy pontosan lássam a saját kutatói pozícióm relevanciáját és hitelességét a dolgozatomban. Az kutatási módszerként választott kritikai diskurzus-elemzés kutatói pozícióval kapcsolatos megállapításai pedig pontosítják és kiegészítik mindezt. A kritikai diskurzus-elemzést alkalmazóknak alapvető fontosságú az, hogy felelősségteljesen gondolkodjanak a társadalomban betöltött szerepükről. Azonosulnak azzal a felfogással, hogy nincs érdekmentes tudomány, vagyis azzal, hogy a tudomány, ezen belül a tudományos diskurzus eredendően része a társadalmi struktúrának, annak befolyása alatt áll, és egyébként is a társas interakciók során jön létre. Azt képviselik, hogy ezeket a kapcsolódásokat tanulmányozni kell, és a tudomány részévé kell tenni az így kapott eredményeket (van Dijk 2001: 352-353).

Összegzésül, mindebből következően dolgozatom a saját kutatói pozícióm tekintve is kísérlet, és rendhagyó írás is egyben a magyar tudományos térben, amelyet a dolgozatom alapjául szolgáló elméletek tudástermelésre vonatkozó értelmezései érvényesítenek. Ezek alapján a saját csoport, ezen belül is a saját alárendelt csoport kutatása, azaz romaként a roma médiareprezentáció kutatása a tudományos, a kutatói érzékenység szempontjából értelmeződik, ami szükséges a társadalmi egyenlőtlenségek és a hatalom viszonyrendszerének a feltárásához.

2. Felhasznált módszerek

Dolgozatomban többféle kutatási módszert alkalmaztam.

Először áttekintettem a témám kifejtése szempontjából releváns elméleteket, és segítségükkel értelmeztem a romák társadalmi helyzetét, azaz azonosítottam az idegent, mint viszonyrendszert a romák társadalmi pozíciójával.

A posztkolonializmushoz kötődő alárendelt értelmezése, az idegen különböző tudományos megközelítései és a modern rasszizmus jelensége és társadalomértelmezése alapján, a magyarországi romák pozícióját a kirekesztett (alárendelt) idegen pozíciójával azonosítottam (Simmel 2004, Schütz 2000), Derrida 1997, 2004, Heller 1997, Szabó Márton 2006, Spivak 1996, Said 1978, Said-Burgmer 2002, Fanon 2002, Fiske 2004, Allport 1999, McConahay 1986, Sears 1988, 2002).

Ehhez kapcsolódóan összefoglaltam a modern rasszizmus elméletének főbb ismérveit, és különböző esetleírásokat és kutatásokat ismertetve példákat hoztam a modern rasszizmus jelenségének különböző megnyilvánulási formáira. Az elmélet magyarországi jelenségét a cigányellenességet és idegenellenességet vizsgáló magyarországi kutatások összefoglalójával mutattam meg (Bernáth-Krekó 2012, TÁRKI 1992-2015), valamint olyan kutatások áttekintésével, amelyek a romák és identitás témakörében készültek (Csepeli 1998a, Csepeli 1998b, Csepeli-Fábián-Sík 1998, Csepeli-Örkény-Székely 1999, Csepeli 2001, Csepeli 2008) – majd később az általam elkészített esettanulmányok is példaként szolgálnak a modern rasszizmus jelenségére.

Mindezekhez kapcsolódóan összefoglaltam azokat a kutatásokat, amelyek a romák médiareprezentációjára vonatkozóan születtek a kilencvenes évektől napjainkig és relevánsak a dolgozatom szempontjából (Vicsek 1995, Bernáth-Messing 1998, 2001a, 2001b, 2012, Bernáth 2003, Munk-Morvay-Szabó 2012, Munk 2013b). Eredményeiket, módszereiket értelmeztem a kidolgozott elméleti alap (az idegen) tükrében. Ebből a szempontból egyik meghatározó következtetésem az, hogy ezek a kutatások a társadalom részeként beszélnek a romákról, míg eredményeik nem ezt tükrözik. Tehát szükség van a kutatói szemléletváltásra ahhoz, hogy pontosabban látható legyen az előítéletes romakép háttere.

A kidolgozott elméleti elgondoláshoz, és az ismertetett felmérések és vizsgálatok eredményeihez kapcsolódóan esettanulmányokat készítettem. A kutatás szemléletét alapvetően a kritikai diskurzuselemzés határozza meg, mivel ennek az elemző módszernek alapvető célja a szövegek (pl. a médiaszövegek) rejtett, közvetlenül nem hozzáférhető tartalmának rekonstruálása. A kritikai diskurzuselemzés a hatalmi visszaéléseket, a hatalmat, az egyenlőtlenséget vizsgálja a társadalomban és azt, hogy ezek hogyan termelődnek újra, illetve milyen ellenállási stratégiák alakulnak ki velük szemben a társadalmi és politikai tér szövegeiben és beszédeiben (van Dijk 2001: 352). Az irányzat alapvető törekvése az, hogy elemzéssel leleplezze a (hatalom képviselőinek) elnyomó és kirekesztő beszédét. Mindebből

egyértelmű, hogy a kritikai diskurzuselemzés alkalmazói konkrét társadalmpolitikai állásponttal rendelkeznek, általánosan az a szándék jellemzi őket, hogy a vizsgált jelenséget, illetve társadalmat pozitív irányba változtassák meg elkészített vizsgálatuk eredményeinek kommunikálásával.

E kutatási módszer szorosan kapcsolódik a témám értelmezéséhez alkalmazott elméletekhez.

A dolgozatomban megjelölt kutatási időszak: 2005-2015. A kutatás fő kérdése az, hogy milyen szerepet játszott a média a romák társadalmi helyzetének alakulásában. Mindezt úgy vizsgáltam, hogy megnéztem, milyen témákban, és hogyan beszélt a választott esetekről, illetve karakterekről az adott időszakban a magyarországi többségi, mainstream média (jobb és baloldali, nyomtatott, online sajtó, közszolgálati, kereskedelmi televízió, social media), valamint ezzel párhuzamosan megvizsgáltam olyan médiumok diskurzusait is, amelyek alapvetően roma tematikájúak. Vagyis az elemzés ilyen szempontból egyrészt képet rajzol arról, hogy a mainstream médiumok hogyan beszélnek, milyen jelentésekkel azonosítják a magyarországi romákat, miközben a roma tematikájú médiumokon keresztül az önértelmezésről, az önreprezentációról is kép rajzolódik. A kutatási időszak értelmezéséhez és az esettanulmányokhoz interjúkat is készítettem, valamint egy esetben résztvevő megfigyelőként is végeztem kutatást (MCP), aminek eredményeit a részletes leírás során ismerttettem. A következő eseteket vizsgáltam, amelyeket rövid esettanulmányokban foglaltam össze a dolgozatom végén:

- Mortimer-ügy (2005) médiaelemzése (vizsgált médiumok: index.hu, romnet.hu, Népszabadság Online,) – ez az esettanulmány a modern rasszizmus magyarországi jelenségére vonatkozóan is hangsúlyos példa.
- Pesty László Cigány magyar együttélés c. dokumentumfilm (2012) elemzése (m1 közszolgálati média) - ebben az esettanulmányban kísérletet teszek arra, hogy a fehérség kritikai kutatása szempontjából értelmezem a romákkal kapcsolatos előítéletes médiareprezentációs gyakorlatot – tehát azt vizsgálom, hogy mihez képest látszanak a romák, milyen a láthatatlan jelölő arcát.
- MCP kampánymegjelenése (2014) (vizsgált médiumok: index.hu, mandiner.hu) – ez a kutatás egyben az önreprezentáció, a romák politikai reprezentációjának kérdéseivel foglalkozik, és ezen keresztül értelmezi a visszabeszélést.
- Roma News Production közösségi médiabeli megjelenése (2014-2015), az általuk készített kisfilmek kapcsán (youtube) – ebben a vizsgálatban a visszabeszélés jelenségének lehetséges formáját azonosítom a közösségi média színterén.

3. Az értekezés eredményei

3.1 A dolgozat hipotézisei

A dolgozatomban a kutatás időkerete 2005-től 2015-ig tart. A megjelölt időszak kutatása azért indokolt, mert a hivatalos, romákkal kapcsolatos társadalmpolitikai intézkedések és a nemzetközi kezdeményezések ellenére Magyarországon a romákkal szembeni előítéletes, rasszista megnyilvánulások a kilencvenes évekhez képest fokozódtak (cigánygyilkosságok, szélsőjobboldali csoportok legitim jelenléte).

Ehhez kapcsolódóan, valamint a felvázolt elméleti és kutatási elgondolások értelmében a dolgozatom hipotézisei a következők:

A média romákkal kapcsolatos reprezentációs gyakorlata felerősíti a romákkal szembeni társadalmi előítéletességet és rasszizmust olyan módon, hogy a romák médiareprezentációja újraértelmezi az idegent, azaz társadalmi szinten az idegen pozíciójába helyezi és tartja a romákat. Ezen az olyan hazai és nemzetközi társadalmi kezdeményezések sem változtattak eddig, amelyek célzottan a romák társadalmi megerősítését tűzték ki célul Magyarországon és Európa számos országában. A médiareprezentációs elmélet (Hall 1997, 1980) és a kritikai diskurzus elemzés (van Dijk 2001) jelentésre, hatalomra, tudásra és médiára vonatkozó értelmezései alapján elmondható, hogy a média hatással van befogadóra, tehát a romák társadalmi megítélését is erőteljesen befolyásolja a média romaképe, ahogyan közben ennek kapcsán összességében formálja a társadalomképet is. Mindezek következtében a kutatás előfeltevését kiegészítendő, második számú hipotézisként azt gondolom, hogy a magyarországi romák médiareprezentációs vizsgálatán keresztül a romákat érintő modern rasszizmus jelenlétéről is kép rajzolódik, harmadik számú hipotézisként pedig a fentiekből következően egyben képet kaphatunk azokról a több évtizede kulturális, politikai, civil téren zajló társadalmi kezdeményezésekről, amit gyűjtő néven roma polgárjogi mozgalomnak is nevezünk.

3.2 Az értekezés összefoglalása

Dolgozatomban a kritikai kultúrakutatás, a posztkolonializmus, a modern rasszizmus és az idegen társadalmi értelmezésének szempontjából, a kritikai diskurzus elemzés segítségével igyekeztem megmutatni azt, hogy a romák társadalmi pozíciója az idegen, amit folyamatosan megerősít a média reprezentációs gyakorlata.

Az idegen fogalmát több elméleti megközelítésből mutattam be (Simmel 2004, Schütz 2000, Derrida 1991, 2004, Bókay 2006, Heller 1997, Szabó Márton 2006), amelyek különböző szempontokból a csoporthoz viszonyított fizikai és mentális távolságban értelmezik az idegent, mint viszonyrendszert. Az alárendelt, a másik, a másság fogalmát a posztkolonializmus (Said 1978, Spivak 1996, Fanon 2002, Derrida 1997) értelmezi. Dolgozatomban megmutatom az idegen státuszának alárendeltségét, és a vonatkozó, cigányellenességet és idegenellenességet mérő adatok segítségével azonosítom azt a romák társadalmi státuszaként (Bernáth-Krekó 2012, TÁRKI 1992-2015). Az idegen csoportba lépésének feltételei és az idegen viszonya a domináns csoporttal sosem egyenrangú. Az alapvetően különbségelvű társadalmi berendezkedések (különbözőség korszaka), és az ennek következtében megvalósuló fundamentalista identitásképzés ellenséges és aszimmetrikus csoportközi viszonyokat eredményeznek. Az így létrejött politikai közösség viszonyrendszerét is a kimondatlan, de a reakciók szintjén érzékelhető (modern rasszizmus) alá-fölérendeltség jellemzi, ahol az alárendeltséghez a veszélyességet társítja a domináns csoport, az alárendelt veszélyes idegen pozíciója pedig a kirekesztett idegen pozíciója - a roma pozíciója.

Mindezt azok a vizsgálatok is alátámasztják, amelyek a romák médiaképére vonatkozóan készültek a kilencvenes évek közepe óta (Vicsek 1995, Bernáth-Messing 1998, 2001a, 2001b, 2012, Bernáth 2003, Munk-Morvay-Szabó 2012, Munk 2013b). Ezek eredményeit értelmezve az idegen relációjában, jól kivehető, hogy az eddigi médiareprezentációs kutatások a társadalom részeként beszélnek a romákról, miközben kutatási eredményeikből, következtetéseikből is egyértelműen látszik, hogy a romák társadalmi jelenlétéről nem mondható el ez a státusz.

Ez az ellentmondásosság felveti a módszertan és az értelmezéshez alkalmazott elméletek hatékonyságának kérdését, és az olyan kutatási módszerek és elméleti irányzatok bevezetését, amellyel finomítani lehet ezeket a kutatási eredményeket. Ilyen a kritikai diskurzuselemzés általam alkalmazott, társadalmelemző szemlélete, amely szorosan kapcsolódva a dolgozatomban megjelenített elméleti elgondolások társadalomértelmezéséhez, a médiaszövegek rejtett tartalmának vizsgálatát jelöli ki azért, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek feltáruljanak.

A probléma megoldását, megoldásának társadalmi mechanizmusát a dekonstrukció elmélete értelmezi (Derrida 1991, Bókay 2006), amihez a kritikai diskurzuselemzés szorosan kapcsolódik, és amit médiareprezentációs elméletben is Stuart Hall is értelmez (Stuart Hall 1997, 1980) – ez adhat választ az előítéletes médiareprezentációs gyakorlatra, annak feloldására, azaz a romák társadalmi pozíciójának változására is. Az elmélet az uralkodó-alárendelt viszonyt tovább gondolja azzal a megállapítással, hogy miután a szubjektum folyamatosan konstruált, ezért a kialakult hatalmi struktúrák megdönthetőek – láthatóvá válhat a láthatatlan jelölő arca, arcot választhat a látható idegen. Ezt valósítja meg a fehérség kritikai kutatása, mint elmélet, és mint kutatási módszer, amely a (fehér) hatalmi tekintet, annak mechanizmusait vizsgálja, és amelynek következtében a visszabeszélés (dekonstrukció) megvalósulhat. Mindezt az általam készített esettanulmányok is igazolják, amelyeket az összefoglalt elméleti elgondolások alapján készítettem el.

3.3 Következtetések

Összevetve a dolgozat elméleti alapjaival, az idegen, az idegenség értelmezéseivel, a vizsgált időszakban az látszik, hogy a média eszközeivel (még a pozitívnak szánt bemutatásaival is) a romákkal kapcsolatban a távolságot hangsúlyozza, és a romák nem idetartozását erősíti a társadalomban.

Ezt egyrészt a romák médiareprezentációjával kapcsolatban eddig készült kutatások is igazolják, illetve azok személetéből és eredményeiből következő ellentmondásosság is alátámasztja mindezt, ez utóbbi pedig indokolja az új elméletek, kutatási szemléletek, módszerek beemelését a médiareprezentációs vizsgálatokba.

Másrészt megerősítik a cigányellenességgel és az idegenséggel kapcsolatban mért adatok Magyarországon, amelyek alapján elmondható, hogy a magyar társadalom zárt, elutasító társadalom (a magyar társadalom mindössze 13%-a elfogadó a cigányokkal 2011-ben, az idegenellenesség mértéke a kutatási időszakomban fokozatosan növekedett, 2015-ben pedig az eddigi legmagasabb mértékű, 46% volt.) (Bernáth-Krekó 2012, TÁRKI 1992-2015).

Végül pedig az általam készített esettanulmányok eredményei is tükrözik – a média előítéletes bemutatása az alárendelt, az idegen pozíciójába helyezi a romákat, a kiegyenlítetlen médiatér azonban nem csak ennek következtében jön létre, hanem fontos látni, hogy a média bináris társadalomképében a másik oldal, a jelölő arca mindvégig láthatatlan, bár mégis domináns, meghatározó marad. A társadalmi viszonyok alapján hatalmi, jelölő pozícióban létező „magyarok” kirekesztő ideológiaként konstruálódnak. A kulturálisan sokféle többségi társadalom médiabeli jelenlétének hiánya, lehetetlenné teszi az előítéletektől mentes roma ábrázolás megjelenését. Az esettanulmányokból az is kiderül, hogy a közösségi médiatér hatékony színtere lehet a romákkal szembeni előítéletek dekonstrukciójának.

Vagyis feltevésem, a romák társadalmi pozíciójának azonosítása az idegennel, az idegen viszonyrendszerével, reális feltételezésnek bizonyult.

Mindezen kívül, az általam készített kutatások és a különböző elméleteken keresztül

ismertetett magyar médiatér és romakép segítségével a romák önszerveződésével kapcsolatban is következtetéseket lehet levonni a vizsgált időszakra vonatkozóan. Alapvetően a visszabeszélésként (Hancock 2010) azonosított etnikai párt (MCP), és az átalakult késő modern médiatér kommunikációs előnyeit kihasználó Roma news production példája is rávilágít arra, hogy a visszabeszéléshez a hagyományos politikai eszközök nem elégségesek, és talán soha nem is voltak azok. Az utóbbi években megváltozott médiatér, elsősorban a közösségi oldalak egyre nagyobb népszerűsége, a hazai médiaszerkezet hangsúlyainak átrendeződése, és az ennek következtében megváltozott médiafogyasztási szokások azt mutatják, hogy a visszabeszélésnek (a dekonstrukció részeként) eredményesebb útja lehet az online tér. Ezen belül is a közösségi média és az ahhoz kapcsolódó új médiaműfajok használata, amely újféle megnyilvánulási, szerveződési formákat is feltételez, de mindenképpen új dimenzióit nyitja meg a roma reprezentációnak, és ezzel annak, hogy a romák társadalmi pozíciója változzon.

4. A témában született saját publikációk jegyzéke

Magyar nyelvű publikációk:

Bogdán Mária (2017): A visszabeszélés művészete a populáris médiában
In: Müllner András (szerk.): Saját kép – ellenkép: A Romakép Műhely médiaantropológiai konferenciájának tanulmányai. pp. 206-226. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

ISBN: [978-963-284-946-1](https://doi.org/10.17174/978-963-284-946-1)

<http://media.elte.hu/mullner-andras-szerk-sajat-kep-ellenkep-a-romakep-muhely-mediaantropologiai-konferencianak-tanulmanyai/>

Bogdán Mária (2017): A roma mozgalom első lépései a közösségi médiatérben: Új kutatási irányvonalak. In: Kóczé Angéla, Neményi Mária és Szalai Júlia (szerk.): Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései. pp. 76-93. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) ISSN 2063-2258

ISBN 978-963-418-015-9

<http://mek.oszk.hu/17500/17552/17552.pdf>

Bogdán Mária (2016): Magyarországi Cigány Párt – etnikai párt a médiában. In: *Kultúra és Közösség*. IV. folyam, VII. évfolyam, III. szám.

http://www.kulturaeskozosseg.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=83&Itemid=88

ISSN 0133-2597

Bogdán Mária (2016): Milyen érzés feketének és szegénynek lenni? Hatalom és közösség a chicagói gettóban
Recenzió. In: *Atlatszo.hu/Szakirodalom* (június)

<https://szakirodalom.atlatszo.hu/2016/06/01/milyen-erzes-feketenek-es-szegenynek-lenni-hatalom-es-kozosseg-a-chicagoi-szocialis-gettoban/>

Bogdán Mária (2016): Black Like Me – Feketének álcázta magát a fehér író Amerikában.

Recenzió. In: *Atlatszo.hu/Szakirodalom* (február)

<http://szakirodalom.atlatszo.hu/2016/02/04/black-like-me-feketenek-alcazta-magat-a-feher-iro-amerikaban/>

Bogdán Mária (2013): A hiányzó kép - A közszolgálati média identitáskonstrukciói a roma reprezentáció tükrében.

In: Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): „Csak Másban”. Romareprezentáció a magyar médiában. Budapest-Pécs, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

ISBN 978 963 693 506 1; ISSN 1789-5499

Maria Bogdan (2013): A roma politikai képviselő helyzete Magyarországon és a környező országokban. In:

Romedia Foundation - Wordpress Journal <https://romediafoundation.wordpress.com/2013/10/22/a-roma-politikai-kepviselo-helyezete-magyarorszagon-es-a-kornyezo-oroszagokban/>

Bogdán Mária (2009): Látens rasszizmus a médiában. A média reprezentáció lehetőségei.

In: Kovács Éva, Orbán Jolán, Kasznár Veronika Katalin (szerk.): Látás, tekintet, pillantás. A megfigyelő lehetőségei. Budapest-Pécs, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, pp. 176-189.

http://commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/TAMOP_Kiadvanyok/Kovacs%20es%20masok%20szerk%29%20Latas%20-%20tekintet%20-%20pillantas/Kovacs_Eva.html

ISBN 978 963 693 153 7; ISSN1789-5499

Angol nyelvű publikációk:

Bogdán Mária (2017): The Roma Press Center – 20 years of making a difference.

In: *Identities: Global Studies in Culture and Power*. Vol. 24. Issue: 6, 2017. Special issue: Romaphobia and the Media. pp. 751-759. ISSN 1070-289X (Print), 1547-3384 (Online)

Bogdán Mária (2015): Challenging Perspectives: The Role of Media Representation in Knowledge Production about Roma.

In: *Roma Rights Journal of the European Roma Rights Center - Nothing About Us Without Us? Roma Participation in Policy Making and Knowledge Production 2/2015*

<http://www.errc.org/roma-rights-journal/roma-rights-2-2015-nothing-about-us-without-us-roma-participation-in-policy-making-and-knowledge-production/4433/10>

ISSN: 1417-1513

Bogdán Mária (2015): The Roma Spring: Knowledge Production and the Search for a New Humanity.

In: *Roma Rights Journal of the European Roma Rights Center - Nothing About Us Without Us? Roma Participation in Policy Making and Knowledge Production 2/2015*. Társszerzők: Andrew Ryder & Marius Taba

<http://www.errc.org/roma-rights-journal/roma-rights-2-2015-nothing-about-us-without-us-roma-participation-in-policy-making-and-knowledge-production/4433/5>

ISSN: 1417-1513

Maria Bogdan (2013): The political representation of the Roma in Hungary and in its neighbouring countries.

In: *Romedia Foundation - Wordpress Journal*

<https://romediafoundation.wordpress.com/2013/10/27/the-political-representation-of-the-roma-in-hungary-and-in-its-neighbouring-countries/>

Bogdán Mária (2012. június): Fekete Vonat (Black Train) - The Universal Lyrics of the Marginalized.

In: *The Roma Hip-hop Archive - Gallery8* http://gallery8.org/images/uploaded/File/roma_hiphop_archive.pdf

Irodalomjegyzék

Allport, Gordon (1999): Az előítélet. Budapest, Osiris Kiadó

Ang, Ien (1985): *Watching Dallas: Soap Opera and the Melodramatic Imagination*. London, Methuen

Ang, Ien (1995): A Dallas és a tömegkultúra ideológiája. *Replika*, 17–18 szám, pp. 201-214.

Angelusz Róbert (1995): *Kommunikáló társadalom*. Budapest, Ferenczy Kiadó.

Bajomi-Lázár Péter (2008): *Média és társadalom*. Budapest, PrintXBudavár Zrt. & Médiakutató Alapítvány.

Bajomi-Lázár Péter (2006): Manipulál-e a média? *Médiakutató*, Nyár, pp.77-95.

Belinszky Eszter (2000): A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában. *Médiakutató*, Ősz, pp. 61-75.

Béres István – Horányi Özséb (szerk.) (1999): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris Kiadó.

Bernáth Anikó, Krekó Péter (2012): Cigányellenesség és radikalizmus. In: Kolosi Tamás, Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI.

http://www.tarki.hu/hu/news/2013/kitekint/20130305_trip_osszes.pdf (Letöltés: 2018.04.24.)

Bernáth Gábor, Messing Vera. (2012): Szélre tolva: Roma médiakép 2011. *Médiakutató*, Tavasz, pp.71-84.

Bernáth Gábor (2012): Bulvár: A média romaképének változása. *Beszélő*, 17. évf., 4-6. szám, pp.48-58.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/bulvar> (Letöltés: 2014.04.24.)

Bernáth Gábor (2003): Hozott anyagból. A magyar média romaképe. *Beszélő*, 8. évf., 6. szám.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/hozott-anyagbol-0> (Letöltés: 2014.04.24.)

Bernáth Gábor, Messing Vera (2001a): A magára hagyott közönség. *Beszélő*, 6. évf., 3. szám.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-magara-hagyott-kozonseg> (Letöltés: 2014.04.24.)

Bernáth Gábor, Messing Vera. (2001b): Roma szereplő a "Barátok közt"-ben: Az első fecske. *Médiakutató*, Nyár

http://www.mediakutato.hu/cikk/2001_01_tavasz/01_roma_szereplo_a_baratok_koztben (Letöltés: 2018.04.24.)

Bernáth Gábor, Messing Vera (1998): "Vágóképként, csak némában" Romák a magyarországi médiában.

Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. Forrás: Magyar Elektronikus Könyvtár.

<http://mek.oszk.hu/00100/00144/00144.pdf> (Letöltve 2018. 04.24.)

Biczó Gábor (szerk.) (2004): *Az idegen*. Debrecen, Csokonai Kiadó

Bókay Anatal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László (szerk.) (2002): *A posztmodern irodalomtudomány*

kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Budapest, Osiris Kiadó

Bokay Antal (2006): Bevezetés az irodalomtudományba. Budapest, Osiris Kiadó

Bourdieu, Pierre (2001): Előadások a televízióról. Budapest, Osiris Kiadó

Calmann-Levy (szerk.) (2000): Foreigner Question. In: Of Hospitality. Anne Dufourmantelle invites Jacques Derrida to respond. Angol fordítás: Rachel Bowlby. Stanford University Press, Stanford, California, pp. 3-75.

Cruz Marta I. -Janzen: Latinegras (2001): Desired women: undesirable mothers, daughters, sisters, and wives. *Frontiers: The Journal of Women Studies*, Vol 22. pp. 168-183.

Császi Lajos (2011): A Mónika-jelenség kulturális szociológiája. Budapest, Gondolat Kiadó

Császi Lajos (2002): A média rítusai : A kommunikáció neodurkheimi elmélete. Budapest, Osiris Kiadó

Csepeli György (2008): Cigányok és gádzsók. Romakép a magyar társadalomban
http://www.csepeli.hu/pub/2008/csepeli_ciganyok_gadzok.pdf (Letöltve: 2018.04.24.)

Csepeli György (2001): Szociálpszichológia. Budapest, Osiris Kiadó.

Csepeli György (1998a): Cigányok és gádzsók. Romakép a magyar társadalomban.
http://www.csepeli.hu/pub/2008/csepeli_ciganyok_gadzok.pdf (Letöltés: 2018.04.24.)

Csepeli György (1998b): Előítélet és antiszemitizmus. Budapest, József Műhely Kiadó.

Csepeli György, Fábrián Zoltán, Sik Endre (1998): Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In. Kolosi Tamás, Tóth István. György, Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 1998. pp.458-489. Budapest, TÁRKI.

Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária (1999): Hogyan lesz az ember cigány?
http://www.csepeli.hu/pub/1999/csepeli_orkeny_szekelyi_kritika_1999_3.pdf (Letöltés: 2018.04.24.)

Derrida, Jacques (2004): Az idegen kérdése: az idegentől jött. Negyedik előadás (1996. január 10.). In: Biczó Gábor (szerk.): Az Idegen. Variációk Simmelről Derridáig. Debrecen Csokonai Kiadó, pp. 11-29.

Derrida, Jacques (1997): A másik egynyelvűsége avagy az eredetprotézis. Boros János, Csordás Gábor és Orbán Jolán ford. Pécs, Dianoia-Jelenkor

Derrida, Jacques (1991): Az el-különböződés. In: Bacsó Béla (szerk.): Szöveg és interpretáció, Budapest, Cserépfalvi Kiadó

Dyer, Richard (1997): White. London, Routledge.

Eriksen, Thomas Hylland (2008): Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák. Budapest-Pécs, Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

Fanon, Frantz (2002): Feketének lenni. (Ford. Rohonyi Borbála, az angol fordítás alapján) In: Bókay Anatal, Vilcsék Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László (szerk.): A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Budapest, Osiris Kiadó. pp. 614-629.

A szöveg angol verziója: Frantz Fanon (1986): Black Skin, White Masks. (Ford: Charles Lam Markmann) London, Pluto.

A szöveg eredeti nyelven: Frantz Fanon (1952): Peu Noire, Masque Blanc. Paris, Les Editions du Seuil.

Fenyvesi Kristóf (ford.) (2008): A felismerhetetlen ellenállás. Gayatri Chakravorty Spivak és Suzana Milevska beszélgetése. *Lettre*, Tél. 71. szám. http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre71/spivak_fenyvesi.htm (Letöltés: 2018.04.24.)

Feischmidt Margit (szerk.) (2010): Etnicitás. Különbségteremtő társadalom. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.

Feischmidt Margit – Kovács Éva (szerk.): Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban. Digitális tankönyv. Budapest, Debrecen: PTE BTK Kommunikációs Tanszék.
http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index4b47.html?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=53 (Letöltés: 2018. 04.24.)

Fiske, John – Hartley, John (1978): Reading Television. Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York

Fiske, Susan T. (2004): Social Beings. A Core Motives Approach to Social Psychology. New Jersey, Wiley Inc.

Foucault, Michel (1991): A diskurzus rendje. (ford. Török Gábor) *Holmi*, II. évf., 7. szám. pp. 868-889.

Foucault, Michel (1980): Truth and Power. In Gordon Colin (szerk.): Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977. New York, Pantheon Books, pp. 109-133.

Foucault Michel (1977): Language, Counter-Memory, Practice, Selected Essays and Interviews. Trans. D.E. Bouchard-Sherry Simon. Ithaca Cornell UP. p. 205, 217.

Gaál Sándorné (2007): Az inklúzió fogalma, tartalma. In: Girasek János (szerk.): Inkluzív nevelés – a tanulók hatékony megismerése. Kézikönyv a pedagógusképző intézmények részére. Budapest, sulinova Közoktatás-

fejlesztési és Pedagógus továbbképzési Kht.pp.79-89.

Gálik Mihály – Polyák Gábor (2005): Médiaszabályozás. Budapest, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft.

Geertz, Christoph (1994): Az értelmezés hatalma. Budapest, Századvég Kiadó

Gerbner, George. (2002): A média rejtett üzenete. Budapest, Osiris Kiadó

Glózer Rita (2006): Diskurzuselemzés a társadalomtudományokban. In. Feischmidt Margit – Kovács Éva

(szerk.): Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban. Digitális tankönyv,

Budapest/Debrecen, PTE-BTK Kommunikációs Tanszék

http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index92e1.html?option=com_tanelem&id_tanelem=831&tip=0 (Letöltés: 2018.04.24.)

Goldsmith, Arthur H. – Hamilton, Darrick – Darity, William, Jr. (2007): From dark to light. Skin color and wages among African-Americans. *The Journal of Human Resources*, Vol. 62, No. 4.

Griffin, Em. (2003): Bevezetés a kommunikációelméletbe. Budapest: Harmat Kiadó

Griffin, John Howard (1960): Black like me. New York, Signet

Habermas, Jürgen. (1999): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Budapest, Századvég – Gondolat Kiadó

Hartley, E.L. (1946): Problems in Prejudice. New York, Kings Crown Press

Hall, Stuart (1997): The work of Representation. In. Hall, Stuart (szerk.) (1997): Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London, Sage Publications, The Open University Press, pp. 13-74.

Hall, Stuart (szerk.) (1997): Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London, Sage Publications, The Open University Press.

Hall, Stuart – Du Gay, Paul (szerk.) (1996): Questions of Cultural Identity. London, Sage Publications

Hall, Stuart (1980): Encoding, decoding. In: Hall, Stuart- Hobson, Dorothy-Lowe, Andrew- Willis, Paul. (szerk.)

(1980): Culture, Media, Language. Working papers in Cultural Studies 1972-79. London, Routledge,pp.117-127.

Hall, Stuart – Hobson, Dorothy – Lowe, Andrew – Willis Paul. (szerk.) (1980): Culture, Media, Language.

Working papers in Cultural Studies 1972-79. London, Routledge

Hammer Ferenc (2006): Közbeszéd és társadalmi igazságosság. Budapest: Gondolat Könyvkiadó

Hancock, Ian (2010): Talking Back. In Hancock, Ian & Karanth Dilep (szerk.): Danger! Educated Gypsy: Selected Essays. University of Hertfordshire, Hertfordshire, 2010. pp. 38-45.

Hansen, Mark B. N. (2004): New Philosophy for New Media. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press

Heller Ágnes (1997): Az idegen. Budapest, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó

Heller Mária (2001): Új kommunikációs helyzetek és szükségletek: A hierarchikus nyilvánosságok kialakulása.

http://mek.oszk.hu/10100/10130/html/04_heller.htm (Letöltés: 2018.04.24.)

Heller Mária–Némedi Dénes–Rényi Ágnes (1992): Nyilvános stratégiák és nyilvános szabályok. (Megjegyzések Becskeházi Attila és Kuczi Tibor nyilvánosságról szóló esszéjéhez). *Szociológiai Szemle*, 2. évf., 4. szám, pp.53-60.

Héra Gábor – Ligeti György (2005): Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása. Budapest, Osiris Kiadó.

Henry, P. J. – Sears, David O. (2002): The symbolic racism 2000 scale. *Political Psychology*, Vol. 23, No. 2.

Horányi Özséb (szerk.) (2007): A kommunikáció mint participáció. Budapest, AKTI-Typotex

Horányi Özséb (1999): A kommunikációról. In. Béres István – Horányi Özséb (szerk.) (1999): Társadalmi kommunikáció. Budapest, Osiris Kiadó. pp.22-34.

Horányi Özséb (2003): Kommunikáció I-II. Budapest, General Press Kiadó

Horváth Á., Landau E., Szalai J., (szerk.) (2000): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. Budapest, Új Mandátum Kiadó

Hunt, Darnell M. (ed.) (2005): Channeling Blackness. Studies on Television and Race in America. New York, Oxford University Press

Irvin Painter, Nell (2006): Creating Black Americans. African-American History and its Meanings, 1619 to the Present. New York, Oxford University Press

Jenei Ágnes (2005): Kereskedelmi televízió és demokrácia. *Médiakutató*, Ősz, pp.7-19.

Junghaus Tímea (2011a): A fehérség kritikai kutatása (Critical Whiteness Studies) I. *tranzit.blog.hu* 2011. 08.

01. http://tranzitblog.hu/a_feherseg_kritikai_kutatasa_critical_whiteness_studies_i/ (Letöltve: 2018. 04.24.)

Junghaus Tímea (2011b): Whiteness II. A fehérség kritikai kutatása. *tranzit.blog.hu* 2011.09.06.

http://tranzitblog.hu/whiteness_ii_feherseg_kritikai_kutatasa/

(Letöltve: 2018.04.24)

- Katz, P. A., Taylor D. A. (1988): *Eliminating Racism. Profiles in Controversy*. New York, London, Plenum Press
- Kemény István (szerk.)(2000): *A magyarországi romák*. Budapest, Útmutató Kiadó
- Kovács Éva (2009): Fekete testek, fehér testek. *Beszélő*, 14. Évf. 1. szám.
- Kovács Éva (2006): Interjú módszerek és technikák. In: Feischmidt Margit – Kovács Éva (szerk.): *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban*. Digitális tankönyv. Budapest, Debrecen: PTE BTK Kommunikációs Tanszék.
- http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index4b47.html?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=53 (Letöltve 2018. 04.24.)
- Ladányi János, Szélényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Luhmann, Niklas (2000): *The Reality of the Mass Media*. Stanford, CA., Stanford University P.
- Liotard, Jean-Francois (2002): Mi a posztmodern? (Ford. Angyalosi Gergely.) In: Bókay Anatal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*. Budapest, Osiris Kiadó, pp. 13-19.
- McConahay, John B. (1986): Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale. In: Dovidio John F. – Gaertner Samuel L. (szerk.): *Prejudice, discrimination, and racism*. Orlando, Florida Academic Press Inc. pp. 91-125.
- McQuail, Denis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Osiris, Budapest
- Messing Vera. (2003): Változás és állandóság: Kiköltöztetési konfliktus médiabemutatása a rendszerváltás előtt és után. *Médiakutató*, Nyár, pp. 57-73.
- Morley, David (1992): *Television, Audiences, and Cultural Studies*. London, Routledge
- Munk Veronika – Morvay Judit – Szabó Kitti (2012): Cigány csillagok. *Médiakutató*, Tél pp. 101-116.
- Munk Vera. (2013a). A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig. *Médiakutató*, Nyár, pp. 89-100.
- Munk Veronika (2013b): Vágási Feri és Balogh Nóra este Oláh Gergővel. A romák reprezentációja a többségi média szórakoztató műsoraiban. *Médiakutató*, Ősz pp. 27-38.
- Munk Vera (2013c): A leghíresebb romák önreprezentációja. In: Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): „Csak Másban”. Romareprezentáció a magyar médiában. Budapest-Pécs, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, pp.66-108.
- Myat Kornél (2010): Médiaelmélet és a késő modern médiakörnyezet. Miért nem jönek a modernista megközelítések a késő-modern médiakörnyezet vizsgálatához? *Médiakutató*, Nyár. pp. 47-63.
- ORTT (2010): A televíziós hírműsorok romaképe a konfliktusok tükrében. In ORTT, *Beszámoló az Országos Rádió és Televízió testület 2009. évi tevékenységéről*. Budapest, ORTT. pp. 320-339
- Pócsik Andrea (2013): Romák a magyar médiaelemzésekben. Kutatói dilemmák. In: Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): „Csak Másban”. Romareprezentáció a magyar médiában. Budapest-Pécs, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, pp.177-202.
- Pócsik Andrea (2007): Közszolgálatosság és diskurzus. Az olaszliszakai tragédia a médiában. A néger nem. *Beszélő*, 12. évf. 5. szám. pp.60-71.
- Radway, Janice (1984): *Reading the Romance*. Chapel Hill, University of North Carolina Press
- Said, W. Edward (1978): *Orientalism*. London. Routledge & Kegan Paul
- Said, W. Edward, Burgmer C.(2002): Bevezetés a posztkoloniális diskurzusba. (ford. Farkas Zsolt) In: Bókay Anatal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*. Budapest, Osiris Kiadó, pp.602-613.
- Schütz, Alfred (2000): Az idegen. In: Bauer Béla (szerk.): *Süsü a társadalomban. Társadalomismereti olvasókönyv*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – ELTE TÓFK. pp. 63-69.
- Sears, David O. (1988): Symbolic racism. In: Katz, Phyllis A., Taylor Dalmás A. (szerk.): *Eliminating racism. Profiles in controversy*. New York, Plenum Press, pp. 53-84.
- Simmel, Georg. (2000): Exkurzus az idegenről. In: Biczó Gábor: *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen, Csokonai Kiadó, pp. 56-60.
- Síklaki István (2010a): Sztereotípiák, reklám, identitás. Fókuszcsoporthoz tartozó kutatás az integrált reklámok fogadtatásáról. *Alkalmazott pszichológia*. XII. évf. 1-2 szám, pp. 113-133.
- Síklaki István (2010b): Előítélet és tolerancia. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1996): Szóra bírható-e az alárendelt? (Ford. Mánfai Alice és Tarnay László)

- Helikon* (Irodalomtudományi szemle), 4 szám, pp. 450-483.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1987): Subaltern Studies: Deconstructing Historiography. In: *In Other Worlds. Essays in Cultural Politics*. Methuen, New York and London, pp:197-221.
- Székelyi Mária, Örkény Antal, Csepeli György (2001): Romakép a mai magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 11. évf., 3 szám, pp. 19-46.
- Stokes, Jane,(2008): Média és kultúrakutatás gyakorlata. Budapest-Pécs, Gondolat Kiadó-PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék
- Szabó Márton (2006): Politikai idegen – a politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése. Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Szokolyszky Ágnes (2004): Kutatómunka a pszichológiában. Budapest, Osiris Kiadó
- Szuhay Péter (2011): Képek, Cigányok, Cigányképek. Az európai vadembertől az öntudatos állampolgárig. Budapest, Néprajzi Múzeum, Kiállítás Katalógus
- van Dijk, Teun A. (2001): Critical Discourse Analysis. In. D. Tannen, D. Schiffrin & H. Hamilton (szerk.): *Handbook of Discourse Analysis*. Oxford, Blackwell, pp. 352-371.
- van Dijk, Teun A (2000): New(s) Racism: A dicourse analytical approach. In: Simon Cottle (szerk.): *Ethnic Minorities and the Media*. Milton Keynes, UK, Open University Press, pp. 33-49.
- Vargáné Mező Lilla (szerk.) (2006): Inkluzív nevelés – az integrált oktatás jogi háttere. Kézikönyv pedagógusképző intézmények számára. Budapest, sulINova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus továbbképzési Kht. p.21. http://rs1.szif.hu/~nyeki/okt/jog_hatter.pdf (Letöltés: 2018.04.24.)
- Vicsek Lilla (1995): Cigánykép a magyar sajtóban (1995. március-június). *Szociológiai Szemle*, 7 évf., 3. szám. pp.139-158.
- Williams P., Chrisman L., (1994): *Colonial Discourse and Post-colonial Theory. A Reader*. New York, Columbia University Press.
- Williams, Raymond (1998a): Kultúra. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest, Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, pp. 28-32.
- Williams, Raymond (1998b): A kultúra elemzése. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest, Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, pp. 33-40.